

Complexnummer: 532432

Smallepad 5
3811 MG Amersfoort
Postbus 1600
3800 BP Amersfoort
www.cultureelerfgoed.nl

T 033 421 74 21
F 033 421 77 99
E info@cultureelerfgoed.nl

Complexnaam

NHW-Lunet IV

Aantal complexonderdelen

6

Monumentnummers van complexonderdelen

532433, 532434, 532435, 532436,
532437, 532455

Woonplaats

Utrecht

Gemeente

Utrecht

Provincie

Utrecht

Locatie van het hoofdobject

Utrecht, Lunet IV

Complexomschrijving

Cluster 47. Complexomschrijving.

NIEUWE HOLLANDSE WATERLINIE

COMPLEX LUNET IV

Inleiding

De Nieuwe Hollandse Waterlinie vormde van 1815 tot februari 1940 de hoofddefensielinie van het Koninkrijk der Nederlanden. De 85 kilometer lange verdedigingslinie, die is gebaseerd op een uitgestrekte waterbarrière en wordt gesteund door militaire versterkingen, strekte zich uit van de Zuiderzee bij Muiden tot aan de Biesbosch bij Werkendam. De breedte varieerde van slechts enkele honderden meters ten oosten van Utrecht, tot 7,5 km en zelfs meer dan 10 km in de Vijfheerenlanden. Dit typisch Hollandse defensiesysteem van inundaties was de verbeterde voortzetting van de eens zo succesvolle (oude) Hollandse Waterlinie, uit 1672. Het concept voor een waterlinie dateert al uit 1589, toen Prins Maurits opdracht kreeg van de Staten van Utrecht en Holland om te onderzoeken hoe de jonge Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden op een zo efficiënt mogelijke manier kon worden verdedigd. Door een optimaal gebruik van de geografische ruimtelijke en fysieke omstandigheden kon een bijzondere verdedigingslinie worden aangelegd. Daar waar hoog Nederland overgaat in het laag gelegen poldergebied is het tamelijk eenvoudig om land onder water te zetten door inlaat met behulp van sluizen of via het doorsteken van

dijken. Als voeding konden vooral dienen de Vecht (zowel vanuit de Zuiderzee als vanuit de Lek), de grote rivieren (m.n. de Neder-Rijn / Lek) en de Linge. Aan het functioneren en de tastbare onderdelen van deze voornamelijk 'papieren tijger' van waterlinies werd eeuwenlang gesleuteld. Na WOII speelde ook de laatste versie van de Nieuwe Hollandse Waterlinie geen rol van betekenis meer in de hoofddefensie. En in 1951 werden veel onderdelen van de Linie gedeclineerd, waarmee de opheffing van de Linie als zodanig een feit was.

Een verbeterde Waterlinie

De grond- en waterslag voor een verbeterde, (nieuwe) Hollandse Waterlinie werd gelegd in de Franse tijd in 1796/97 door de directeur der Hollandse Fortificatiën C.R.T. Kraijenhoff. In zijn 'Memorie betreffende de eerste of capitale Waterlinie' beschrijft beschreef Kraijenhoff gedetailleerd hoe de (oude) Hollandse Waterlinie er toen voorstond en geeft hij aan hoe deze Linie verbeterd zou moeten worden. Tevens bepleitte hij een oostwaartse verlegging ervan de Linie om de stad Utrecht binnen de Linie te brengen. De stad zou dan, beschermd worden door een aaneenschakeling van 'voorposten'. Dit niet alleen omdat Utrecht een belangrijke garnizoensstad was, maar vooral om te voorkomen dat de vijand de waterhindernis zou kunnen aftappen. De aanbevelingen die hij deed vormden het concept voor wat later de Nieuwe Hollandse Waterlinie zou gaan worden. In 1811 werden de plannen zelfs door Keizer Napoleon goedgekeurd: "La ligne de Naarden à Gorcum doit donc être considérée comme la vraie ligne de l'Empire." Mede vanwege militaire en politieke ontwikkelingen werd het plan toen echter niet verder uitgewerkt. Na het vertrek van de Fransen, bij de aanloop tot het ontstaan van het nieuwe Koninkrijk der Nederlanden, in het najaar van 1814, diende Kraijenhoff een nota in waarin zijn voorstellen uit 1796 en 1811 waren geactualiseerd. Daarop besloot Koning Willem I in het voorjaar van 1815 tot de aanleg van een nieuwe Waterlinie - toen nog 'Utrechtse Linie' genoemd. De militaire en waterstaatkundige werken voor de Nieuwe Hollandse Waterlinie zouden het grootste en duurste infrastructurele project worden dat ooit in Nederland is uitgevoerd.

Bouwen aan een perfect systeem

Evenals de 'oude' Hollandse Waterlinie steunde de 'Nieuwe' op uitgebreide - maar nu beter beheersbare - inundaties, waarbij forten en batterijen de inlaatpunten (sluizen) beschermden en de niet te inunderen terreinstroken en andere 'accessen' afsloten door ze onder vuur te kunnen houden. Samen met de waterbouwkundige Jan Blanken Jzn., inspecteur-generaal van Waterstaat, ontwikkelde Kraijenhoff, als inspecteur-generaal der Fortificaties (1814-1826), de 'natte' plannen voor de Nieuwe Waterlinie. Aan majoor-ingenieur Willem Offerhaus werd opdracht gegeven voor de bouw van een fortenkring om Utrecht, dus voor de 'droge' plannen. Van Muiden tot aan Vesting Nieuwersluis werd het tracé van de (oude) Hollandse Waterlinie langs de Vecht aangehouden. Vanaf Nieuwersluis volgde de nieuwe linie de Vecht, tot enkele kilometers ten noorden van Utrecht. Daar moest de linie oostelijk om de stad heen buigen, om vervolgens langs de Vaartse Rijn verder te lopen tot aan de sluizen van Vreeswijk aan de Lek. Ten zuiden hiervan sloot de nieuwe Waterlinie aan op een waterbarrière die al in 1787 was verplaatst naar de Diefdijk en de Linge. Er dienden vijf zogenoemde 'inundatiekommen' te komen met op de accessen permanente verdedigingswerken. Op een zestal cruciale plaatsen werden (vermoedelijk door Blanken uitgevonden en ontworpen) waaiersluizen gebouwd. Deze sluizen, die ook tegen hoog water in geopend konden worden, waren ideaal voor militaire inundaties / doeleinden. De inrichting van een optimaal inundatiestelsel en de aanleg van de onmisbare permanente verdedigingswerken duurden, met onderbrekingen, van 1815 tot 1886. Dat de realisatie van de nieuwe Waterlinie zoveel tijd kostte, had alles te maken met de (internationale) politieke en militair-technische ontwikkelingen en de ingrijpende infrastructurele en waterstaatkundige veranderingen gedurende de negentiende eeuw. We kunnen in die eeuw een viertal bouwperiodes onderscheiden. In de eerste fase van 1815-

1826 werden de versterkingen rondom Utrecht gerealiseerd. Vervolgens bouwde de Dienst der Fortificatiën van 1841 tot 1864 de torenforten (eigenlijk: forttorens) bij de rivieraccessen, waarna tussen 1867-1872 op vele plaatsen in de Linie verbeteringen plaatsvonden. Ten slotte werden tussen 1871 en 1886 de laatste forten van de Linie gebouwd, alle bestaande uit (gesloten) aardwerken met daarbinnen aard gedekte gebouwen. In de twintigste eeuw veranderden de militaire tactieken drastisch en zijn hiernaast (veld)versterkingen tussen (en op) de forten aangelegd met diverse typen werken van gewapend beton.

Bouwfasen in de negentiende eeuw

Gedurende de eerste bouwfase werd tussen 1816 en 1826 op de kwetsbare accessen rondom Utrecht een vijftal forten gebouwd. De eenvoudige werken bestonden uit aarden omwallingen, die precies in het hart van de te beveiligen weg of kade waren gelegen. De forten werden omgeven door een gracht en op de hoofdwal was de opstelplaats voor het geschut. De vorm en de omvang van de forten werden bepaald door de breedte van het acces en de ligging van de inundatiemiddelen. Verder werden op de hoog gelegen - en dus niet te inunderen - Houtense Vlakte vier lunetten gebouwd. Deze V-vormige versterkingen werden voorzien van zware bakstenen bekledingsmuren. Ten zuiden van Utrecht bouwde men ter bescherming van enkele inundatiesluizen forten bij Jutphaas, Vreeswijk en - aan de overzijde van de Lek (Neder-Rijn) - tussen Vianen en Culemborg. De volgende bouwphase diende zich aan nadat Nederland in 1839 België als zelfstandige staat had erkend. Reorganisatie en vernieuwing van het verdedigingsstelsel waren nodig. Koning Willem II besloot tot een geconcentreerde verdediging, met de Nieuwe Hollandse Waterlinie als hoofddefensielinie. De vestingen en linies aan de landsgrenzen dienden om een eventuele vijandelijke opmars te vertragen, zodat de inundaties van Waterlinie tijdig konden worden gerealiseerd. De tweede actieve bouwperiode van de waterlinie duurde van 1841 tot 1864 en vond plaats ondanks ingrijpende bezuinigingen op defensie (de omvang van het leger werd gehalveerd). Onder leiding van genieofficier Merkes van Gendt werden op de dijkaccessen langs de rivieren torenforten gebouwd. Onder meer bij de rivieraccessen van Vecht, Lek, Linge en Waal verrezen ronde, bakstenen forttorens. In diezelfde periode kregen diverse kleinere werken van de linie 'bomvrije' gebouwen o.a. in de vorm van vierkante wachthuizen binnen de redoutes. Met de Napoleontische term 'bomvrij' (à l'épreuve de bombe) bedoelde men dat ze bestand waren tegen contemporain geschut. Het waren veelal wachthuizen met zware, gemetselde muren. Enige versterkingen op de dijkaccessen in het Vechtplassengebied die nog uit de Franse tijd dateerden, werden vervangen door eenvoudige forten of redoutes. Vanaf 1853 was de zogenoemde Kringenwet van kracht (overigens opvolger van een eerdere, uit 1814), die bepaalde dat er binnen cirkel van 1000 meter van de forten beperkende bouw- en beplantingsvoorschriften golden i.v.m. een vrij schootsveld. Binnen deze kringen vinden we dan ook soms houten bebouwing. In 1951 werd de Kringenwet opgeschort en in 1963 ingetrokken. Omstreeks 1864 leek de Nieuwe Hollandse Waterlinie min of meer voltooid. Maar ontwikkelingen vóór, tijdens en na de Frans-Duitse oorlog, van 1870, brachten talloze tekortkomingen aan het licht, zowel op bouwkundig en wapen-technisch, als op tactisch gebied. Kolonel Kromhout kreeg de taak de organisatie van de Waterlinie beter te structureren. Er waren veel te weinig bomvrije onderkomens voor manschappen en bomvrije magazijnen voor munitie. Bovendien bleken de zware muren van de hoge forttorens lang niet zo 'bomvrij' als ze heetten te zijn. Maar ook de nieuwe en de verbeterde 'bomvrije' forten bleken kort na oplevering alweer verouderd. In de daaropvolgende jaren werden de kwetsbare torens daarom beveiligd. Om de torens tegen directe treffers te beschermen, werd een zogenoemde 'contrescarp' aangebracht, een half rond gaande aanaarding van een dik kleipakket of anders een gemetselde en aangeaarde galerij die los stond van de toren en daar in een ruime halve cirkelvorm omheen lag. Ook veel andere bomvrije wachthuizen kregen een stevige aarden dekking.

De derde bouwperiode (1867- ca. 1872) volgde na de uitvinding van geschut met 'getrokken loop' (ca. 1860). Dit ver dragende en nauwkeuriger geschut maakte duidelijk dat veel werken in de Waterlinie toch zeer kwetsbaar waren. De forten misten dekkingsmogelijkheden voor manschappen en materieel. Er was behoefte aan bomvrije remises voor geschut en bomvrije kazernes voor de manschappen. Bovendien dienden de wallen te worden verzwaaard. Door de toegenomen reikwijdte van de projectielen moesten de steden Naarden en Utrecht, die hierdoor in de frontlinie kwamen te liggen, op grotere afstand worden verdedigd. Daarom werden vooruitgeschoven posten aangelegd. Het centraal gelegen Utrecht was al een kruispunt van wegen, maar werd sinds de jaren '60 ook een knooppunt van een nieuwe vorm van infrastructuur: de spoorwegen. De ring van zes oudere forten die Utrecht beschermde, lag ten opzichte van de mogelijke posities van vijandelijk geschut te dicht bij de stad. Daarom is verder oostwaarts van de Domstad een tweede, vooruitgeschoven fortenkring aangelegd. Verder vonden langs de Lek waterstaatkundige verbeteringen plaats voor eventuele inundaties rond Utrecht: zo kwam er een nieuwe inlaatsluis bij Wijk bij Duurstede en vonden er inlaatverbeteringen plaats bij vanaf Fort Honswijk. Begin jaren '70 realiseerde de regering zich dat het Nederlandse defensieapparaat de voorgaande drie decennia sterk onder de bezuinigingen had geleden. Daarom diende de Minister van Oorlog de zogenoemde Vestingwet (1874) in. Deze kende onder meer prioriteit toe aan de verbetering en vernieuwing van de Nieuwe Hollandse Waterlinie als hoeksteen van de Nederlandse verdediging. In acht jaar dienden nieuwe werkzaamheden voor de hoofdverdedigingslinie te worden verwezenlijkt. Daarmee ging men de vierde bouwperiode (ca. 1871-1886) in, die in feite een voortzetting was van de derde, maar op andere gronden. De Waterlinie was nog maar amper ingericht volgens de laatste eisen van grote defensieve kracht, of in 1885 werd de brisantgranaat ingevoerd. Tegen dit explosieve projectiel was geen fort bestand. L'histoire se répète: op slag waren de forten van de gemoderniseerde Waterlinie opnieuw verouderd en dus onbetrouwbaar. Tevens bleken de forten niet meer geschikt als opstellingsplaats voor vestinggeschut. De geschiedenis van de vestingbouw leert dat de ontwikkelingen van de verdedigingsmethoden voortdurend achterlopen op die van de aanvalswapens. Om trefkans te verkleinen, moesten manschappen en geschut voortaan dan ook worden gespreid in het linielandschap. Forten vervulden intussen nog wel een rol als stormvrij infanteriesteunpunt. Sindsdien speelde 'maskering' (camouflage) door beplantingen op en bij de forten een rol. In deze periode werden op veel forten, behalve fortwachterswoningen, ook houten genie- en artillerieloodsen gebouwd om het materieel in vreedstijd vochtvrij te stallen. Ondertussen vond toch op grote schaal nieuwbouw plaats in de Waterlinie. Van noord tot zuid verrezen nieuwe forten en batterijen in de Linie om een aaneengesloten 'snoer' van steunpunten op bepaalde afstand van elkaar te realiseren. Daarna kwam de fortenbouw tot stilstand. Het nut en de kracht van de geld verslindende en snel verouderende forten van de Waterlinie stonden aan het eind van de negentiende eeuw ter discussie. Het accent van de landsverdediging werd van de zogenaamde 'dode weermiddelen' verlegd naar 'levende defensie', met mobiele strijdkrachten die verspreid in de Linie in en vanuit veldversterkingen zouden moeten opereren om een (storm)aanval met de nieuwste wapens te weerstaan. Hiernaast moest echter ook rekening worden gehouden met een aantal waterstaatkundige veranderingen: de aanleg van het Merwedekanaal, rond 1890, was wel de belangrijkste. Het zorgde voor een belangrijke wijziging in het inundatiesysteem.

Ontwikkelingen vóór en in WO I, het Interbellum en WO II

Kort voor en in de eerste jaren van de 20ste eeuw zijn op meerdere plaatsen gemetselde en later ook betonnen onderkomens en opstellingsplaatsen voor geschut tot stand gebracht, waarbij met name experimenten met gewapend beton interessante resultaten gaven. Tijdens de mobilisatie van de Eerste Wereldoorlog werden (veld)versterkingen voor artillerie, infanterie en munitieopslag aangelegd, waarbij met name de gewapend betonnen

Schuilplaatsen Type 1918 /I en /II in flinke aantallen tot stand kwamen en karakteristiek zijn. In het Interbellum zijn onder meer zware betonnen werken gebouwd volgens het zogenoemde 'Voorschrift Inrichten Stellingen, no. 77', uit 1928. 'VIS-kazematten' komen op meerdere plaatsen voor bij (nieuwe) accessen. In de aanloop naar de Tweede Wereldoorlog kwamen, naast honderden Groepsschuilplaatsen Type P, talrijke Gietstalen Koepelkazematten Type G gebouwd. Verder bepaalden onder meer loopgravenstelsels, 'groepsnesten', prikkeldraadversperringen, gevechtswagenversperringen (tankhindernissen) en tankgrachten het gezicht van de 'jongste' Waterlinie. Op en bij de forten verschenen de moderne golfplaten Nissen-hutten en Romney-loodsen voor diverse doeleinden. En last but not least: in en rond de jaren '30 zijn op diverse plaatsen toevoegingen, veranderingen en verbeteringen aan het inundatiesysteem tot stand gebracht. Zelfs het Noordzeekanaal ging een rol spelen in het netwerk van aanvoerwegen en water was in die tijd dan ook nog lang niet afgeschreven als weermiddel. De Nieuwe Hollandse Waterlinie verloor zijn militaire functie formeel in 1963, maar als grootschalig complex van infrastructurele waarden en als biotoop en bleef de Linie tot op heden van nationaal belang.

COMPLEX LUNET IV

Inleiding complex

Het complex LUNET IV, ten zuidoosten van de oude binnenstad van Utrecht, is het zuidelijkste van een viertal op een rij gelegen, onderling vergelijkbare werken. De vier lunetten [Frans: verwant met 'lune': (halve) maan; bastionvormig vestingwerk] zijn tussen ca. 1820 en 1830 aangelegd ter verdediging van de Houtense Vlakte. De Houtense Vlakte ligt hoger dan de omgeving, was moeilijk te inunderen en was daardoor een zwakke plek in de Waterlinie. Om deze defensieve zwakte te compenseren werd een linie van vier, in hoofdlijnen gelijkvormige verdedigingswerken aangelegd, die als afsluiting diende van de hoger gelegen rug tussen de Kromme Rijn (n) en het inundatiegebied ten zuiden daarvan. Verder dienden ze ter ondersteuning van de forten 't Hemeltje en Vossegat en bestreken ze een deel van de Kromme Rijn, de wegen naar Bunnik en Houten en de (later aangelegde spoor)wegen naar Arnhem en Den Bosch. Ze kenden dus een belangrijke verdedigingsfunctie voor de accessen ten zuidoosten van Utrecht. Een lunet is een (klein) vestingwerk, met twee onder een hoek ten opzichte van elkaar staande frontale zijden (facen) en aansluitend hieraan twee naar achter geknikte zijden (flanken). De twee facen komen samen in een punt (de saillant). De beide knikken en de puntvorm dragen bij aan een ruim schootsveld. Aan de achterzijde (de keel) kan een lunet open zijn. Soms worden lunetten ook wel ravelijn of halve maan genoemd, maar dit meestal wanneer ze onderdeel zijn van een vesting. De vier lunetten ten (zuid)oosten van Utrecht zijn in hoofdzaak aarden werken, die rondom zijn voorzien van bekledingsmuren. De werken worden omringd door natte grachten, die eind jaren vijftig van de 19de eeuw met elkaar zijn verbonden om deel te gaan uitmaken van een inundatiekanaal. In een latere fase van de ontwikkeling van de vier lunetten zijn de bekledingsmuren - behalve ter plaatse van de flankkazematten - verlaagd tot 2,10 m +NAP. Als bijzonderheid geldt dat Lunet IV als enige van de vier aan de frontzijde (zuidoostzijde) is voorzien van een dubbele natte gracht, met hiertussen een gedekte weg en buitenom - langs het glacis - een deel van het Houtensepad. Op Lunet IV zijn in meerdere fasen wijzigingen uitgevoerd. Zo is een loods, die ongeveer tegenover de toegangsbrug op het werk stond, verplaatst en verder werd er in het kader van fortversterkingen (vanaf 1935) een dubbele mitrailleurkazemat gebouwd en is een begin gemaakt met de bouw van een Groepsschuilplaats Type P. Vermoedelijk in de naoorlogse jaren vond nogmaals een wijziging op het werk plaats. Toen is een cluster van kleine (houten) bouwwerken op Lunet IV gerealiseerd. Deze gebouwtjes zijn kort voor 2010 echter weer grotendeels verwijderd. Dit hangt samen met het feit dat de vier lunetten vanaf omstreeks 2010 ingrijpend zijn en worden gerestaureerd, waarna Lunet IV een zorgfunctie toebedeeld zal krijgen. Anno 2015 is de restauratie van de gebouwen op Lunet IV voor een belangrijk deel voltooid; de bouw van nieuwe accommodatie

nog niet.

Ligging en relatie

De vier lunetten liggen van noord naar zuid (I, II, III, IV), ten (zuid)oosten van Utrecht, aan de Koningsweg; het Houtensepad en de Oude Liesbosweg. Lunet IV reikt aan de noord- en oostzijde vrijwel aan het Houtensepad, dat tussen de Lunetten III en IV zuidoostwaarts loopt. In het Houtensepad ligt een brug als oeververbinding over het langs de westzijde van de lunetten (verlengde) inundatiekanaal. Het pad en de brug maakten deel uit van het te verdedigen acces van de Houtense Vlakte. Aan de zuidzijde reikt het verdedigingswerk tot aan het vanaf Vreeswijk noordwaarts lopende (oorspronkelijke) inundatiekanaal (en tot de ongeveer haaks hierop staande Brennerlaan). De Lunetten sluiten in het zuiden de zogenaamde eerste fortenlinie (ca. 1816-1830) af, waarvan naar het noorden toe achtereenvolgens deel uitmaken de forten Vossegat, De Bilt, Blauwkapel en De Gagel. Vanaf ca. 1875 werden de Lunetten onderling en met de forten Vossegat, De Bilt en Blauwkapel verbonden door zogenoemde 'gedekte gemeenschapswegen'. Deze lagen achter ten dele nog bestaande, beplante wallen en dienden om materieel en manschappen tussen de forten te verplaatsen zonder in het zicht te komen van vijandelijke waarneming en zonder hinder te hebben van eventueel vijandelijk vuur. Ten (zuid-)oosten van de lunetten liggen de forten 't Hemeltje en Vechten, die deel uitmaakten van de tweede, vooruitgeschoven fortenkring rond Utrecht (ca. 1865-1880). Deze forten werden ondersteund door de verdedigingsfuncties van de lunetten. De entree tot het werk bevindt zich aan de westzijde (keelzijde) en wordt gevormd door een niet oorspronkelijke brug.

Omschrijving complex

Het complex LUNET IV (ca. 1825) ten (zuid)oosten van Utrecht beslaat ongeveer 1 ha en bestaat ruwweg uit een bijna symmetrisch, min of meer vijfhoekig, geheel met bekleedingsmuren omgeven aardlichaam met twee facen, twee flanken en twee puntige bastions, verbonden door een relatief lage, terug liggende courtine aan de keelzijde. De overgangen tussen de verschillende muurdelen vormen scherp getekende begrenzingen. De bastions omvatten geïntegreerde kazematten. Het werk is totaal omgeven door een natte gracht en kent - anders dan de Lunetten I t/m III aan de oostzijde buiten de fortgracht met enveloppe - ook een vrijwel complete tweede gracht met een enveloppe / glacis. In het Interbellum zijn enkele (deels onvoltooid gebleven) kleine betonnen werken op en rond Lunet IV gebouwd, die deel moesten gaan uitmaken van de verdediging van de accessen van de Houtense Vlakte. Van een onvoltooid Groepsschuilplaats Type P is de exacte ligging (nog) niet bekend. De relatie van Lunet IV met het schootsveld is nog vrij goed herkenbaar, al is een deel ervan bezet door een woonwijk.

De bescherming van Lunet IV betreft de volgende complexonderdelen:

- LUNETANLEG MET DOOR BAKSTENEN BEKLEDINGSMUREN VERSTERKTE AARDWERKEN, RESTEN VAN GESCHUTSOPSTELPLAATSEN, TWEE NATTE GRACHTEN MET ENVELOPPEN EN GLACIS, BUITENOEVERS, MET (OMLEIDINGS- EN ONDERHOUDS-)WEGEN EN MET (VOORHEEN) DOOR GRENSPALEN AANGEDUIDE ZONE (MILITAIRE LANDSGROND)
- TWEE FLANKKAZEMATTEN / BOMVRIJE GEBOUWEN
- DUBBELE VIS-KAZEMAT / MITRAILLEURKAZEMAT
- GROEPSSCHUILPLAATS TYPE P (NIET VOLTOOID)

- BETONBLOK VAN TANKVERSPERRING

- BRUG

Waardering complex

Het complex LUNET IV ten (zuid)oosten van Utrecht is van algemeen belang vanwege:

* Cultuurhistorische waarden als onderdeel van de Nieuwe Hollandse Waterlinie zoals deze is ontworpen door C.R.T. Kraijenhoff en in eerste aanleg vanaf 1815 door hem, Jan Blanken en majoor-ingenieur Willem Offerhaus is gerealiseerd en daarna door anderen gedurende meer dan 125 jaar is versterkt en verbeterd.

* Architectuurhistorische waarden in het bijzonder als uiting van de militair-strategische bouwkunde, die gebaseerd is op: a. het systeem van inundatie en accesverdediging (19de eeuw), b. de wedloop met de zich versterkende offensieve middelen (19de eeuw), c. het systeem van 'levende' veldversterking in de diepte (20ste eeuw).

Het betreft hier een complex dat in eerste aanleg een voorbeeld is van een als een met baksteen bekleed aardwerk begonnen werk (ca. 1825), dat meer dan een eeuw later is aangevuld met enkele kleine betonnen werken en dat als zuidelijkste is gesitueerd van een rij van vier vergelijkbare werken nabij een reeks verschillende accessen op niet inundeerbaar terrein.

* Archeologische waarden vanwege de mogelijk in de bodem aanwezige resten of sporen van oudere bouwfases, opstelplaatsen voor geschut, loopgraven, aard-, metsel en betonwerken, wateren en dergelijke.

* Krijgshistorische waarden als onderdeel van een aaneengesloten militaire verdedigingslinie tussen de voormalige Zuiderzee en de Biesbosch. Deze bestond hoofdzakelijk uit een samenhangend systeem van inundatievelden en bijbehorende inundatiemiddelen en van schootvelden. Dit systeem werd aangevuld met diverse, uit verschillende perioden daterende typen gebouwde of aangelegde verdedigingswerken die dienden ter afsluiting en verdediging van niet te inunderen terreinen of andere accessen.

* Ensemblewaarde en situationele waarden vanwege zijn ligging binnen het systeem van de Nieuwe Hollandse Waterlinie in het algemeen en in het bijzonder in de directe relatie tot de complexen Lunetten I, II en III en de forten 't Hemeltje, Vechten en Vossegat. Tevens is hier sprake van een tamelijk gave relatie met het schootveld.

* Het complex is representatief (karakteristiek) omdat het nog de meeste fysieke onderdelen, kenmerken en vele omgevingskenmerken vertoont die destijds tot bouw en aanpassing aanleiding waren.

* Het complex is tamelijk goed bewaard omdat qua structuur en fysiek voorkomen de hoofdzaken van de toestand in de eerste decennia van de 19de eeuw zijn behouden.

Monumentnummer*: 532433

Status: rijksmonument
Inschrijving register*: 15 juli 2016
Kadaster deel/nr: 67354/145

<i>Complexnummer</i>	<i>Complexnaam</i>
532432	NHW-Lunet IV

<i>Woonplaats*</i>	<i>Gemeente*</i>	<i>Provincie*</i>
Utrecht	Utrecht	Utrecht

<i>Locatiennaam</i>	<i>Locatieomschrijving</i>
Utrecht	Lunet IV

<i>Kadastrale gemeente*</i>	<i>Sectie*</i>	<i>Kad. object*</i>	<i>Appartement</i>	<i>Grondperceel</i>
UTRECHT	U	458		
UTRECHT	U	457		
TOLSTEEG	B	2763		

*Rijksmonumentomschrijving***

Cluster 47. Lunetaanleg met door bakstenen bekledingsmuren versterkte aardwerken, resten van geschutsofstelplaatsen, twee natte grachten met enveloppen en glacis, buitenoevers, met (omleidings- en onderhouds-)wegen en met (voorheen) door grenspalen aangeduide zone (militaire landsgrond).

NIEUWE HOLLANDSE WATERLINIE

Inleiding

LUNETAAANLEG MET DOOR BAKSTENEN BEKLEDINGSMUREN VERSTERKTE AARDWERKEN, RESTEN VAN GESCHUTSOPSTELPLAATSEN, TWEE NATTE GRACHTEN MET ENVELOPPEN EN GLACIS, BUITENOEVERS, MET (OMLEIDINGS- EN ONDERHOUDS-)WEGEN EN MET (VOORHEEN) DOOR GRENSPALEN AANGEDUIDE ZONE (MILITAIRE LANDSGROND) van Lunet IV, als basale onderdelen van het zuidelijkste van vier onderling vergelijkbare verdedigingswerken. Het betreft een rond 1825 aangelegd aarden verdedigingswerk, gelegen tussen Lunet III aan de noordzijde en het Inundatiekanaal aan de zuidzijde. Kenmerkend voor dit type werken zijn de gesloten, met twee facen uitgevoerde frontzijde en de open keelzijde. De bakstenen bekledingsmuren, noch de natte grachten zijn standaardelementen bij lunetvormige verdedigingswerken, maar voor deze vier lunetten te Utrecht zijn ze wel kenmerkend. Aan de frontzijde rijst het bekledend metselwerk op uit de gracht, die op zijn beurt wordt beschermd door een enveloppe. Buiten de enveloppe is aan de oostzijde van het werk een nog vrijwel complete, tweede gracht

* Dit gegeven is onderdeel van het rijksmonumentenregister

** Dit is een registergegeven voor zover noodzakelijk voor de identificatie van het rijksmonument

aanwezig, waarvan alleen een klein deel in het noordoosten ontbreekt. Hierbuiten resten van een tweede enveloppe / glacis. Deze aanleg is op de schaal zoals hier aangetroffen tamelijk zeldzaam. Buiten het werk is de openheid van het voormalig schootsveld nog goed herkenbaar, evenals de verdedigende functie ten opzichte van de accessen langs de Houtense Vlakte.

Omschrijving

LUNETAAANLEG MET DOOR BAKSTENEN BEKLEDINGSMUREN VERSTERKTE AARDWERKEN, RESTEN VAN GESCHUTSOPSTELPLAATSEN, TWEE NATTE GRACHTEN MET ENVELOPPEN EN GLACIS, BUITENOEEVERS, MET (OMLEIDINGS- EN ONDERHOUDS-)WEGEN EN MET (VOORHEEN) DOOR GRENSPALEN AANGEDUIDE ZONE (MILITAIRE LANDSGROND) van Lunet IV, daterend van rond 1825. In hoofdzaak symmetrisch vijfzijdig aardwerk met op het werk enkele aardgedekte onderdelen en (resten van) aarden opstelplaatsen voor geschut (emplacements). Rondom het aardwerk een uit de gracht oprijzende, zware, enkele meters hoge bakstenen bekledingsmuur, die overgaat in de beide hoger opgemetselde flankkazematten. Buiten de gracht een evenwijdig met de contour van het werk gelegen aarden wal (enveloppe) met aan de zuid- en oostzijde hiervan een vrijwel complete brede, tweede gracht en daar weer buiten sporen van een tweede enveloppe / glacis. De beide scherpe hoeken aan de keelzijde (west) van het werk zijn versterkt en geaccentueerd met natuurstenen blokken. In het aardwerk zijn in het Interbellum op enkele plaatsen kleine betonnen verdedigingswerken gebouwd. Deels bleven deze onvoltooid. De oorspronkelijk met grenspalen als zodanig aangemerkte zone waarover het Ministerie van Oorlog de zeggenschap had, de Militaire Landsgrond, met hierin de enveloppe (glacis), maakt in principe deel uit van de beschermde aanleg. De grens van het beschermde gebied raakt ten dele aan het (voormalige) Houtensepad - nu een fietsroute - dat ten oosten van het werk, kort voor de Tweede Wereldoorlog is voorzien van een tankversperring, waarvan de resten ook beschermd zijn.

Waardering

De LUNETAAANLEG MET DOOR BAKSTENEN BEKLEDINGSMUREN VERSTERKTE AARDWERKEN, RESTEN VAN GESCHUTSOPSTELPLAATSEN, TWEE NATTE GRACHTEN MET ENVELOPPEN EN GLACIS, BUITENOEEVERS, MET (OMLEIDINGS- EN ONDERHOUDS-)WEGEN EN MET (VOORHEEN) DOOR GRENSPALEN AANGEDUIDE ZONE (MILITAIRE LANDSGROND) van Lunet IV te Utrecht is van algemeen belang vanwege:

* Cultuurhistorische waarden als onderdeel van de Nieuwe Hollandse Waterlinie zoals deze is ontworpen door C.R.T. Kraijenhoff en in eerste aanleg vanaf 1815 door hem, Jan Blanken en majoor-ingenieur Willem Offerhaus is gerealiseerd en daarna door anderen gedurende meer dan 125 jaar is versterkt en verbeterd.

* Architectuurhistorische waarden in het bijzonder als uiting van de militair-strategische bouwkunde, die gebaseerd is op: a. het systeem van inundatie en accesverdediging (19de eeuw), b. de wedloop met de zich versterkende offensieve middelen (19de eeuw), c. het systeem van 'levende' veldversterking in de diepte (20ste eeuw).

Het onderdeel is een voorbeeld van een grotendeels aarden en bakstenen aanleg van omstreeks 1825, die in de jaren '30 van de 20ste eeuw is aangepast aan eisen van de (toen) moderne verdediging en oorlogsvoering.

* Archeologische waarden vanwege de mogelijk in de bodem aanwezige resten of sporen van oudere bouwfases, opstelplaatsen voor geschut, loopgraven, aard-metsel- en betonwerken, wateren en dergelijke.

- * Ensemblewaarde en situationele waarden door de ligging binnen het systeem van de Nieuwe Hollandse Waterlinie in het algemeen, door de bijzondere positie in samenhang met drie andere lunetten en door de herkenbare relatie met het schootsveld en de te verdedigen accessen.
- * Het onderdeel is representatief omdat het een goed voorbeeld is van een lunet dat sinds de aanleg, omstreeks 1825, (in de 20ste eeuw) aan nieuwe omstandigheden en vereisten is aangepast en daarvan nog diverse kenmerken vertoont. Het werk vertegenwoordigt zeldzaamheidswaarden omdat het als enige van de vier Utrechtse lunetten is voorzien van een dubbele gracht.
- * Het onderdeel is goed bewaard omdat de aardwerken, aanaarding, metselwerken, het grondplan, de beide grachten en delen van de enveloppen en glacis grotendeels onveranderd bewaard zijn gebleven.

Hoofdcategorie

Verdedigingswerken en militaire gebouwen

Subcategorie

Fort, vesting en -onderdelen

Functie

Monumentnummer*: 532434

Status: rijksmonument
Inschrijving register*: 15 juli 2016
Kadaster deel/nr: 67354/145

Complexnummer

532432

Complexnaam

NHW-Lunet IV

*Woonplaats**

Utrecht

*Gemeente**

Utrecht

*Provincie**

Utrecht

*Straat**

Oude Liesbosweg

*Nr**

68

*Toev.**

G

*Postcode**

3524 SB

*Woonplaats**

Utrecht

Situering

Locatie

Lunet IV

Oude Liesbosweg

68

H

3524 SB

Utrecht

Lunet IV

*Kadastrale gemeente**

UTRECHT

*Sectie**

U

*Kad. object**

457

Appartement

Grondperceel

TOLSTEEG

B

2763

UTRECHT

U

458

*Rijksmonumentomschrijving***

Cluster 47. Flankkazematten / Bomvrije gebouwen.

NIEUWE HOLLANDSE WATERLINIE

Inleiding

TWEE FLANKKAZEMATTEN / BOMVRIJE GEBOUWEN, respectievelijk aan de noordwestzijde en de zuidwestzijde van Lunet IV, als gemetselde en gedeeltelijk aardgedekte onderkomens voor logies, opslag en nabijverdediging. Bomvrije gebouwen zijn in zwaar, meestal gewelfd metselwerk uitgevoerde bouwwerken - vaak ook van gronddekking voorzien - die werden geacht bestand te zijn tegen inslag van vijandelijk vuur. Er kunnen diverse functies in zijn ondergebracht, waaronder kazematten. Deze bomvrije gebouwen maken aan de buitenzijde deel uit van de bakstenen omwalling van het werk, maar zijn hoger opgemetseld. Kazematten zijn gesloten, bomvrije ruimten, gewoonlijk uitgevoerd in steen of beton, die zijn ingericht voor het operationeel opstellen van geschut en/of andere vuurwapens. Kazematten zijn daarom voorzien van een of meer, al dan niet afsluitbare en/of gedekte schietgaten. Kazematten kunnen zelfstandige defensieve werken zijn, maar ook kunnen ze deel uitmaken van een groter werk, zoals een fort. Flankkazematten zijn gewoonlijk onderdeel van de flanken van verdedigingswerken dienen in het bijzonder voor het geven van flankerend vuur langs een linie. De bomvrije gebouwen van Lunet IV te

* Dit gegeven is onderdeel van het rijksmonumentenregister

** Dit is een registergegeven voor zover noodzakelijk voor de identificatie van het rijksmonument

Utrecht hebben hun grootste lengte evenwijdig met een deel van de keel en bezitten daar de schietgaten.

Omschrijving

TWEE FLANKKAZEMATTEN / BOMVRIJE GEBOUWEN (ca. 1825), respectievelijk aan de noordwestzijde en de zuidwestzijde van Lunet IV en overhoeks in de plattegrond gesitueerd. De bomvrije gebouwen waren bestemd voor 'logies en berging van projectielen' en waren voorzien van schietgaten om verdediging te faciliteren. De gebouwen zijn spiegelbeeldig ten opzichte van elkaar gelegen en vormen dus elkaars pendanten. De kazematten laten zich van de buitenzijde van het werk gemakkelijk herkennen aan een reeks verticale schietspleten. Hun grootste lengte ligt evenwijdig met de keelzijde van het werk, waar zich ook de iets meer gedrongen dan bij de drie andere lunetten uitgevoerde schietgaten bevinden. De scherpe hoeken van het muurwerk hellen iets achterover en zijn versterkt en geaccentueerd door blokken natuursteen. De toegangen tot de bomvrije gebouwen bevinden zich aan de naar het centrum van het werk gerichte korte zijden van de gebouwen en bestaan uit getoogd metselwerk. Hierin dubbele houten deuren met ter weerszijden getoogde gevelopeningen. Er zijn nog diverse interieuronderdelen of resten en sporen daarvan aanwezig.

Waardering

De TWEE FLANKKAZEMATTEN / BOMVRIJE GEBOUWEN op Lunet IV zijn van algemeen belang vanwege:

- * Cultuurhistorische waarden als onderdeel van de Nieuwe Hollandse Waterlinie zoals deze is ontworpen door C.R.T. Kraijenhoff en in eerste aanleg vanaf 1815 door hem, Jan Blanken en majoor-ingenieur Willem Offerhaus is gerealiseerd en daarna door anderen gedurende ongeveer 125 jaar is versterkt en verbeterd.
- * Architectuurhistorische waarden, in het bijzonder als uiting van de militair-strategische bouwkunde, die gebaseerd is op: a. het systeem van inundatie en accesverdediging (19de eeuw), b. de wedloop met de zich versterkende offensieve middelen (19de eeuw).

Het betreft hier onderdelen van omstreeks 1825 als voorbeelden van (deels) aardgedekte, bomvrije op de bakstenen bekleding van lunet IV gebouwde hoekelementen voor logies, berging en verdediging.

- * Ensemblewaarde en situationele waarden als onderdelen van de Nieuwe Hollandse Waterlinie. Tevens vanwege de functionele en fysieke samenhang met de overige onderdelen van het complex en als pendanten van elkaar.
- * De onderdelen zijn representatief (karakteristiek) omdat ze in verschijningsvorm de kenmerken vertonen die het toenmalige defensieve doel onderstrepen.
- * De onderdelen zijn goed bewaard omdat ze zich in vrijwel de toestand bevinden waarin ze rond 1825 verkeerden, terwijl ze nog verschillende authentieke onderdelen en details kennen.

Hoofdcategorie

Verdedigingswerken en militaire gebouwen

Subcategorie

Bomvrij militair object

Functie

Monumentnummer*: 532435

Status: rijksmonument
Inschrijving register*: 15 juli 2016
Kadaster deel/nr: 67354/145

Complexnummer 532432 *Complexnaam* NHW-Lunet IV

*Woonplaats** Utrecht *Gemeente** Utrecht *Provincie** Utrecht

Locatiennaam Utrecht *Locatieomschrijving* Lunet IV

<i>Kadastrale gemeente*</i>	<i>Sectie*</i>	<i>Kad. object*</i>	<i>Appartement</i>	<i>Grondperceel</i>
TOLSTEEG	B	2763		
UTRECHT	U	457		
UTRECHT	U	458		

*Rijksmonumentomschrijving***

Cluster 47. Dubbele VIS-Kazemat / Mitrailleurkazemat.

NIEUWE HOLLANDSE WATERLINIE

Inleiding

DUBBELE VIS-KAZEMAT / MITRAILLEURKAZEMAT op Lunet IV, als in beperkte, seriematige vorm en in gewapend beton uitgevoerd, aan het bestaande defensiestelsel toegevoegd, klein verdedigingwerk. Dergelijke werken maakten deel uit van de modernisering van de verdediging via door middel van zogenoemde 'levende veldversterking', die meestal een verspreid karakter bezat. Tussen 1928 en 1935 verscheen in een aantal delen het Voorschrift Inrichten Stellingen no. 77 (V.I.S.). Deze boekwerken zijn ontstaan uit de wens tot standaardisering van de bouw van gewapend betonnen groepsschuilplaatsen en gevechtsoptellingen, waar het tot dan toe aan ontbrak. De voorschriften waren bedoeld voor de bouw van stellingen in oorlogsomstandigheden door de troepen zelf. Voor vreedstijd zou de genie andere ontwerpen maken. Omdat het V.I.S. was bedoeld voor onervaren dienstplichtige militairen, waren de ontwerpen van de kazematten zo eenvoudig mogelijk, met rechthoekige vormen. Er werden verschillende bouwmogelijkheden per kazemattetype gegeven (zowel enkel als dubbel), die aangepast konden worden aan de (oorlogs- en terrein)omstandigheden waaronder gebouwd moest worden. Ook de bewapening (kanon of mitrailleur) en het weerstandsvermogen kon per bouwwerk verschillen (nl. W 12-15, W 15-21 of W 21-28). Het

* Dit gegeven is onderdeel van het rijksmonumentenregister

** Dit is een registergegeven voor zover noodzakelijk voor de identificatie van het rijksmonument

eerste boekwerk van het V.I.S. was deel VII, Bouw van zware gewapend betonnen schuilplaatsen. Het gold vanaf de datum van verschijnen als norm voor de gehele Nederlandse krijgsmacht. In tegenstelling tot hetgeen de titel suggereert, handelt deel VII voornamelijk over gevechtsofstellingen. Slechts twee van de tien voorbeeldontwerpen betreffen schuilplaatsen. De voorschriften uit het V.I.S. waren sterk theoretisch van aard of gebaseerd op kennis en ervaringen uit de buurlanden en de Eerste Wereldoorlog. Er waren vanuit militaire kring dan ook verschillende kritische geluiden te horen, zowel over de gezondheidsrisico's van de manschappen, als in tactisch-technisch opzicht. Pas nadat een aantal V.I.S.-kazematten (in vreedetijd) was gebouwd, kwam er een oefenkazemat tot stand, bedoeld voor de opleiding van bedienend personeel. Dit leidde tot enkele aanpassingen van de reeds gebouwde werken. In de Vesting Holland zijn in totaal ca. 40 V.I.S.-kazematten gebouwd, waarvan 34 stuks aan nieuwe of verbeterde accessen in het Oostfront Vesting Holland. Enkele hiervan kwamen tot stand op de Lunetten bij Utrecht, waaronder een dubbel uitgevoerd exemplaar op Lunet III en een andere aan de oostzijde van Lunet IV. Dubbele VIS-kazematten zijn zeer zeldzaam, omdat er slechts enkele zijn gebouwd, die bovendien niet alle meer bestaan.

Omschrijving

De DUBBELE VIS-KAZEMAT / MITRAILLEURKAZEMAT op Lunet IV is één van de V.I.S.-kazematten die in het midden van de jaren '30 werden gebouwd op de vier Lunetten te Utrecht. De kazemat is gebouwd ter bestrijking en verdediging van het acces Houtense Vlakte. De in gewapend beton uitgevoerde kazemat gaat grotendeels verborgen onder een aarden laag, maar de gevels met toegangen en schietgaten zijn ondanks de dekking ten dele zichtbaar. Het werk is gebouwd volgens het Voorschrift Inrichten Stellingen V.I.S. De kazemat is één bouwlaag hoog en rechthoekig van vorm, met een vlak dak. Aan de zijde van de schietgaten voor de mitrailleur hebben de wanden een dikte van 2.30 m, aan de bovenzijde is er een dekking van 1.50 meter beton, plus een laag aarde. De trechtersvormige binnenwanden van de schietgaten zijn versterkt met een vertanding van spoorstaven. De twee toegangen bevinden zich in de nabije langsgevel. Boven toegang in reliëf "1935". De toegangen komen direct uit in de wachtruimten voor de manschappen. Beide wachtruimten hebben een korte doorgang naar de gevechtsruimten voor mitrailleurs. De beide wachtruimten zijn bovendien door een korte gang met elkaar verbonden. Het interieur omvat nog verschillende herkenbare onderdelen, zoals de opstelplaats voor het wapen, de schietgaten en resten van afsluitmiddelen.

Waardering

De DUBBELE VIS-KAZEMAT / MITRAILLEURKAZEMAT op Lunet IV is van algemeen belang vanwege:

- * Cultuurhistorische waarden als onderdeel van de Nieuwe Hollandse Waterlinie zoals deze is ontworpen door C.R.T. Kraijenhoff en in eerste aanleg vanaf 1815 door hem, Jan Blanken en majoor-ingenieur Willem Offerhaus is aangelegd en daarna door anderen gedurende ongeveer 125 jaar is versterkt en verbeterd.
- * Krijgshistorische waarden als onderdeel van een aaneengesloten militaire verdedigingslinie tussen de voormalige Zuiderzee en de Biesbosch. Deze bestond hoofdzakelijk uit een samenhangend systeem van inundatievelden en bijbehorende inundatiemiddelen en van schootsvelden. Dit systeem werd aangevuld met diverse, uit verschillende perioden daterende typen gebouwde of aangelegde (verdedigings)werken die dienden tot of bijdroegen aan afsluiting van niet te inunderen terreinen of andere accessen.
- * Architectuurhistorische waarden, in het bijzonder als uiting van de militair-strategische bouwkunde, die gebaseerd

is op: a. het systeem van inundatie en accesverdediging (20ste eeuw), b. de wedloop met de zich versterkende offensieve middelen (20ste eeuw), c. het systeem van 'levende' veldversterking in de diepte (20ste eeuw).

Het onderdeel dateert uit 1935 en is een voorbeeld van een kazemat gebouwd naar het Voorschrift Inrichten Stellingen. Deze voorschriften verschenen tussen 1928 en 1935 met als doel een standaardisering van stellingen en bedoeld voor de bouw daarvan in oorlogstijd door de troepen zelf.

* Ensemblewaarde en situationele waarden als onderdeel van de Nieuwe Hollandse Waterlinie. Tevens vanwege de functionele en fysieke samenhang met de overige onderdelen van het complex en in relatie tot verwante exemplaren op enkele andere Lunetten te Utrecht.

* Het onderdeel is zeldzaam omdat er slechts weinige dubbele V.I.S.-kazematten in Nederland zijn gebouwd - die intussen bovendien niet alle meer bestaan.

* Het onderdeel is tamelijk gaaf bewaard en het laat zich in het veld redelijk goed herkennen, waarbij de aarden dekking als een oorspronkelijk als zodanig bedoelde toevoeging mag worden beschouwd.

Hoofdcategorie

Verdedigingswerken en militaire gebouwen

Subcategorie

Kazemat (B)

Functie

Monumentnummer*: 532436

Status: rijksmonument
Inschrijving register*: 15 juli 2016
Kadaster deel/nr: 67354/145

Complexnummer 532432 *Complexnaam* NHW-Lunet IV

*Woonplaats** Utrecht *Gemeente** Utrecht *Provincie** Utrecht

Locatiennaam Utrecht *Locatieomschrijving* Lunet IV

<i>Kadastrale gemeente*</i>	<i>Sectie*</i>	<i>Kad. object*</i>	<i>Appartement</i>	<i>Grondperceel</i>
UTRECHT	U	457		
TOLSTEEG	B	2763		
UTRECHT	U	458		

*Rijksmonumentomschrijving***

Cluster 47. Groepsschuilplaatsen Type P.

NIEUWE HOLLANDSE WATERLINIE

Inleiding

GROEPSSCHUILPLAATS TYPE P (NIET VOLTOOID) op Lunet IV als voorbeeld van een 20ste-eeuwse, in serie gebouwde beoogde toevoeging aan de bestaande verdediging. De niet voltooide Groepsschuilplaats Type P binnen Complex Lunet IV zou administratief bekend zijn, echter zonder een exacte locatie. Groepsschuilplaatsen Type P maakten deel uit van de modernisering van de verdediging via zogenoemde 'levende veldversterking', die meestal een verspreid karakter bezat. Groepsschuilplaatsen Type P zijn volgens min of meer uniform of standaardontwerp (vooral) in de jaren 1939-1940 op meerdere plaatsen in Nederland gebouwd. Het totaal aantal gebouwde exemplaren bedraagt circa 700, waarvan in de Nieuwe Hollandse Waterlinie ongeveer 570; het merendeel (ca. 400) hiervan bestaat nog. Het bouwprogramma van de Groepsschuilplaatsen Type P was bij het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog niet afgerond en van een aantal exemplaren is bekend dat ze nooit zijn voltooid. Type P (vanwege de markante vorm ook wel 'de piramide' genoemd) is vermoedelijk het meest bekende type betonnen verdedigingswerk in Nederland. Het type kwam voort uit de zogenoemde VIS 77 (Voorschrift Inrichten Stellingen no. 77), uit 1928, en had onder meer als bestemming deel uit te maken van de verdediging van een aantal bestaande en nieuwe

* Dit gegeven is onderdeel van het rijksmonumentenregister

** Dit is een registergegeven voor zover noodzakelijk voor de identificatie van het rijksmonument

accessen, waaronder vooral (autosnel)wegen en (geëlektrificeerde of te elektrificeren) spoorwegen. De Groepsschuilplaats Type P kwam gewoonlijk tot stand in de directe nabijheid van reeds bestaande of in dezelfde tijd gerealiseerde kazematten, geschutopstellingen, versterkingen of loopgraven. Doordat de loopgraven en andere (aard)werken later vrijwel overal zijn geëffend of gesloopt, liggen de betonnen schuilplaatsen tegenwoordig nogal eens voor een deel beneden het maaiveld. De van oudsher geheel gesloten voorzijde of frontzijde van de Groepsschuilplaatsen Type P was in veel gevallen gedekt door aardwerken die deel konden uitmaken van een glacis ter bescherming van de loopgraaf of een gedekte weg. Deze aardwerken zijn thans meestal niet meer aanwezig of nog slechts met moeite herkenbaar, maar met name op forten of in anderszins geaccidenteerd terrein zijn ze soms nog wel aanwezig. Er bestaan diverse varianten van het Type P, zowel qua maatvoering en dekkingsklasse als in uitvoering en detaillering. Zo zijn er exemplaren gebouwd in de dekkingsklassen W 15-21 en W 21-28 bij maten die uiteenlopen van circa 5.50 x 7.20 x 4.70 m tot 6.50 x 8.20 x 4.90 m (b x d x h). Er zijn talrijke exemplaren van het Type P gebouwd in inundeerbare gebieden, waarbij in een aantal gevallen een zichtbaar geworden paalfundering is toegepast, terwijl vaak een keermuur en incidenteel een trog met trap ter kering van inundatiewater is ingebracht in de dan hoog gelegen, vierkante toegang en bij nog weer andere is een rondom uitstekende betonnen funderingsplaat aanwezig. Het exemplaar op Lunet IV is onvoltooid gebleven - de locatie is (nog) onbekend - maar zou uit niet veel meer dan een gewapend betonnen funderingsplaat bestaan.

Omschrijving

De GROEPSSCHUILPLAATS TYPE P (NIET VOLTOOID) op Lunet IV is gebouwd op een rechthoekig grondplan, bij maten van ongeveer 5.50 x 7.20 x 4.70 m (b x d x h). De beoogde plattegrond van de Groepsschuilplaats Type P bestaat uit een korte gang en een van daaruit naar links gerichte 'sluis' die afgrendelbaar moest zijn door een (uit meerdere delen bestaande) zware, stalen deur met grendels. Via een tweede, vergelijkbare deur kon rechtsom een achterliggende, vrijwel vierkante ruimte worden bereikt, de echte schuilplaats. Er zullen nauwelijks of geen (beoogde) interieuronderdelen aanwezig (kunnen zijn), maar mogelijk wel de aanzetten daartoe.

Waardering

De GROEPSSCHUILPLAATS TYPE P (NIET VOLTOOID) op Lunet IV is van algemeen belang vanwege:

- * Cultuurhistorische waarden als onderdeel van de Nieuwe Hollandse Waterlinie zoals deze is ontworpen door C.R.T. Kraijenhoff en in eerste aanleg vanaf 1815 door hem, Jan Blanken en majoor-ingenieur Willem Offerhaus is aangelegd en daarna door anderen gedurende ongeveer 125 jaar is versterkt en verbeterd.
- * Architectuurhistorische waarden, in het bijzonder als uiting van de militair-strategische bouwkunde, die gebaseerd is op: a. het systeem van inundatie en accesverdediging (20ste eeuw), b. de wedloop met de zich versterkende offensieve middelen (20ste eeuw), c. het systeem van 'levende' veldversterking in de diepte (20ste eeuw).

Het betreft hier een voorbeeld van een onvoltooid gebleven, gewapend betonnen manschappenschuilplaats op een lunet, zonder dak en interieur, uit de periode 1939-1940.

- * Archeologische waarden vanwege de vermoedelijk in de bodem aanwezige resten of sporen van betonwerken en dergelijke.
- * Ensemblewaarde en situationele waarden als onderdeel van de Nieuwe Hollandse Waterlinie. Tevens vanwege de

functionele en fysieke samenhang met de overige onderdelen van het complex.

* Het onderdeel is representatief (karakteristiek) voor de bouwwijze van dergelijke werken en omdat het is toegevoegd aan het bestaande fortificatiestelsel.

* Het onderdeel is - hoewel in onvoltooide staat - vermoedelijk tamelijk gaaf bewaard.

Hoofdcategorie

Verdedigingswerken en militaire gebouwen

Subcategorie

Bomvrij militair object

Functie

Monumentnummer*: 532437

Status: rijksmonument
Inschrijving register*: 15 juli 2016
Kadaster deel/nr: 67354/145

Complexnummer

532432

Complexnaam

NHW-Lunet IV

*Woonplaats**

Utrecht

*Gemeente**

Utrecht

*Provincie**

Utrecht

Locatiennaam

Utrecht

Locatieomschrijving

Lunet IV

*Kadastrale gemeente**

UTRECHT

*Sectie**

U

*Kad. object**

457

Appartement

TOLSTEEG

B

2763

Grondperceel

UTRECHT

U

458

*Rijksmonumentomschrijving***

Cluster 47. Betonblok van Tankversperring.

NIEUWE HOLLANDSE WATERLINIE

Inleiding

BETONBLOK VAN TANKVERSERRING bij Lunet IV, als overblijfsel van een kort voor de Tweede Wereldoorlog op en in het Houtensepad aangebrachte hindernis voor (gepantserde) voertuigen. Het opwerpen van hindernissen om het oprukken van vijandelijke troepen te belemmeren of te vertragen kent een lange historie. Belangrijke kunstmatige hindernissen waren van oudsher onder meer grachten, waterlinies, omgehakte bomen en onklaar gemaakte bruggen. Met de opkomst van mechanische (zoals de stoomtrein) en gemotoriseerde (pantservoertuigen en tank) verkeersmiddelen is nog zwaarder materieel ingezet, waaronder de stalen en (gewapend) betonnen versperring. Eén van de vanaf het midden van de jaren '30 toegepaste systemen bestond uit schuin recht op geplaatste en gepunte, stalen (H-)profielbalken, die niet alleen de doorgang voor zulke verkeersmiddelen beletten, maar die daaraan ook zware schade konden toebrengen. Dergelijke hindernissen waren samengesteld uit één (Type I) of twee rijen (Type II) balken. Tankhindernissen waren meestal opgebouwd uit samenhangende stelsels van barrières, waarin behalve water (bv. antitankgrachten of inundaties) ook betonnen en stalen constructies (de tankversperringen) de voortgang vertraagden. Bij vertraging konden aanvallers gemakkelijker onder vuur worden genomen. Het Nederlandse leger

* Dit gegeven is onderdeel van het rijksmonumentenregister

** Dit is een registergegeven voor zover noodzakelijk voor de identificatie van het rijksmonument

maakte aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog in de Nieuwe Hollandse Waterlinie onder meer gebruik van antitankgrachten en betonblokken met stalen profielbalken. Het aantal aangelegde tankversperringen in de Nieuwe Hollandse Waterlinie is niet bekend; rond het jaar 2000 waren er nog ongeveer 10 herkenbaar aanwezig, waarvan 1 compleet. Intussen zijn er diverse andere opnieuw (enigszins) herkenbaar (gemaakt). De versperring in het Houtensepad is deels zichtbaar in de berm, maar ook ten dele onzichtbaar onder het plaveisel. De weg ligt nu als fietspad aan de rand van een woonwijk.

Omschrijving

BETONBLOK VAN TANKVERSPERRING, type II, gelegen bij Lunet IV en gebouwd naar een in hoofdlijnen gestandaardiseerd ontwerp. Het meer dan een halve meter dikke, zware betonblok dat de basis vormt, heeft een passagebreedte van 7.00 m en sloot het toen aan watergangen grenzende Houtensepad over de volle breedte af. In het versperringsblok bevonden zich oorspronkelijk twee rijen kokers waarin gepunte, stalen balken met I-profielen geplaatst konden worden, die in operationele toestand verankerd konden worden en dan schuin in aanvalsrichting wezen. In vreedstijd waren de kokers afgesloten door middel van rechthoekige, gietijzeren deksels. De versperring is grotendeels onder het asfalt van het huidige fietspad weggevoerd.

Waardering

Het BETONBLOK VAN TANKVERSPERRING is van algemeen belang vanwege:

* Cultuurhistorische waarden als onderdeel van de Nieuwe Hollandse Waterlinie zoals deze is ontworpen door C.R.T. Kraijenhoff en in eerste aanleg vanaf 1815 door hem, Jan Blanken en majoor-ingenieur Willem Offerhaus is gerealiseerd en daarna door anderen gedurende ongeveer 125 jaar versterkt en verbeterd.

* Architectuurhistorische waarden, in het bijzonder als uiting van de militair-strategische bouwkunde, die gebaseerd is op: a. het systeem van inundatie en accesverdediging (19de en 20ste eeuw), b. de wedloop met de zich versterkende offensieve middelen (19de en 20ste eeuw), c. het systeem van 'levende' veldversterking in de diepte (20ste eeuw).

Het betreft hier een onderdeel uit de periode 1935-1940 dat een voorbeeld is van een rest van een speciaal ter verdediging tegen aanvalswagens en / of tanks aangelegde, gewapend betonnen, gietijzeren en stalen versperring.

* Ensemblewaarde en situationele waarden als onderdeel van de Nieuwe Hollandse Waterlinie. Tevens vanwege de functionele en fysieke samenhang met de overige onderdelen van het complex.

* Het onderdeel is weinig herkenbaar bewaard gebleven - en hierdoor onbekend qua gaafheid - omdat het zich grotendeels onzichtbaar onder het wegoppervlak bevindt.

Hoofdcategorie

Verdedigingswerken en militaire gebouwen

Subcategorie

Versperring

Functie

Monumentnummer*: 532455

Status: rijksmonument
Inschrijving register*: 15 juli 2016
Kadaster deel/nr: 67354/145

Complexnummer 532432 *Complexnaam* NHW-Lunet IV

*Woonplaats** Utrecht *Gemeente** Utrecht *Provincie** Utrecht

Locatiennaam Utrecht *Locatieomschrijving* Lunet IV

<i>Kadastrale gemeente*</i>	<i>Sectie*</i>	<i>Kad. object*</i>	<i>Appartement</i>	<i>Grondperceel</i>
UTRECHT	U	457		
UTRECHT	U	458		
TOLSTEEG	B	2763		

*Rijksmonumentomschrijving***

Cluster 47. Brug.

NIEUWE HOLLANDSE WATERLINIE

Inleiding

BRUG, gebouwd als onderdeel van het Houtensepad en gelegen ten noorden van Lunet IV - tussen Lunet III en Lunet IV - als oeververbinding over het inundatiekanaal. De brug dateert in oorsprong vermoedelijk van het eind van het derde kwart van de 19de eeuw, maar het werk is in 2010/2011 belangrijk gerestaureerd / gereconstrueerd, waarbij slechts ten dele authentieke onderdelen zijn toegepast. Het ophalen of verwijderen / vernietigen van bruggen is sinds de oudheid een probaat middel om indringers te weren. Niet alleen werd zo de doorgang of overtocht over een waterloop, een droge of een natte gracht of een terreindiepte belemmerd of vertraagd, maar ook moest een aanvaller zelf zorgen voor middelen om de barrière eventueel zelf te nemen. Houten bruggen waren relatief snel te vernietigen, desnoods door ze in brand te steken. Stenen en betonnen bruggen vergden een grotere en meer tijdrovende ingreep, al kon een springlading soms snel het gewenste effect sorteren. Met de komst van ijzeren bruggen - in de loop van de 19de eeuw op grote schaal toegepast in vele varianten - bleef de tweede mogelijkheid bestaan, maar verdween de eerste. Het opblazen van bruggen was kapitaalvernietiging en gebeurde alleen in uiterste noodzaak. Een manier waarop ijzeren bruggen afgesloten konden worden was die van het

* Dit gegeven is onderdeel van het rijksmonumentenregister

** Dit is een registergegeven voor zover noodzakelijk voor de identificatie van het rijksmonument

uitnemen of ontoegankelijk maken van (kleine) delen ervan. De brug is in zijn huidige vorm een vaste brug, maar bij de restauratie / reconstructie is het voorheen uitneembare middendeel in de vorm van gestileerd 'ijzeren touwwerk' geaccentueerd.

Omschrijving

Grotendeels gereconstrueerde BRUG in het Houtensepad over het inundatiekanaal ten noorden van Lunet IV (ca. 20 x 4 m), bestaande uit houten brugdek op twee gemetselde pijlers en met natuursteen afgewerkte hoofden aan weerszijden. IJzeren leuningen met gelaste, hoofdzakelijk kruislingse verbanden tussen de in totaal 2 x 21 staanders langs de beide van oorsprong vaste brugdelen; halverwege (en inclusief) een (voorheen) uitneembaar segment, geaccentueerd met imitatiekettingen.

Waardering

De BRUG in het Houtensepad over het inundatiekanaal ten noorden van Lunet IV is van algemeen belang vanwege:

* Cultuurhistorische waarden als onderdeel van de Nieuwe Hollandse Waterlinie zoals deze is ontworpen door C.R.T. Kraijenhoff en in eerste aanleg vanaf 1815 door hem, Jan Blanken en majoor-ingenieur Willem Offerhaus is gerealiseerd en daarna door anderen gedurende ongeveer 125 jaar is versterkt en verbeterd.

* Architectuurhistorische waarden, in het bijzonder als uiting van de militair-strategische bouwkunde, die gebaseerd is op en ontstond als uitvloeisel van

- het systeem van inundatie en accesverdediging (19de eeuw) en
- de wedloop met de zich versterkende offensieve middelen (19de eeuw).

Het betreft hier een onderdeel dat oorspronkelijk vermoedelijk dateert van rond 1875, namelijk een aan de militair-strategische bouwkunde gerelateerde uiting van historische weg- en waterbouwkunde.

* Ensemblewaarde en situationele waarden als onderdeel van de Nieuwe Hollandse Waterlinie, alsmede vanwege de functionele en fysieke samenhang met de overige onderdelen van het complex.

* Het onderdeel is representatief (karakteristiek) omdat het een goed, maar niet meer authentiek voorbeeld is van toepassing van dit type brug in een militaire situatie.

Hoofdcategorie

Verdedigingswerken en militaire gebouwen

Subcategorie

Open verdedigingswerk

Functie